

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

รองศาสตราจารย์ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล
นางสาวอมลวรรณ คีรีวัฒน์

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ของชาวไทย ทรงดำรงพระชนม์ชีพ ยืนยาว ๖ แผ่นดิน ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๘๘ เป็นเวลา ๘๓ ปี ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของ สยามเก่า กับ สยามใหม่ เหตุการณ์ต่างๆ ที่สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยช่วงนี้ เป็นประสบการณ์ในพระชนม์ชีพ ที่ได้ทรง เรียนรู้ด้วยพระสติปัญญา และกำลังพระทัยที่เข้มแข็ง ทรงดำรงมั่นในหลักการ อุดมการณ์ เป็นแบบอย่างที่ดี ของการดำรงพระองค์ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่ผันผ่านไปตามกาลเวลาและสภาพการณ์แวดล้อม

พระองค์ได้พระทัยเรียนรู้วิทยาการใหม่ๆ มีพระวิสัยทัศน์กว้างไกล เป็นคุณลักษณะเด่นที่ต่างจากสตรีทั่วไปในสมัยนั้น ที่สำคัญก็คือ ไม่ว่าจะทรงทำการใดจะคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก ทรง จัดสรรแบ่งปันพระราชทรัพย์ในกิจการสาธารณกุศล การสังคมสงเคราะห์ การช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ อยู่เสมอ นอกจากนี้ ยังทรงร่วมสมทบทุนก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ที่อำนวยความสะดวกแก่ส่วนรวม ตัวอย่างเช่น สะพานพระปฐมบรมราชานุสรณ์ (แล้วเสร็จปลาย พ.ศ. ๒๔๗๔) เป็นสะพานแห่งแรกที่ทอดข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเชื่อมฝั่งกรุงเทพมหานครและธนบุรี ทำให้ผู้คนสองฟากฝั่งเดินทางติดต่อกัน ได้สะดวก การสร้างประภาคารที่อ่าวไทย เพื่อการเดินเรือที่ปลอดภัย เป็นต้น

ความตระหนักดำรงมั่นในการทรงงานเพื่อผู้คนทุกหมู่เหล่า ดังรับสั่งที่ว่า “ทำการกุศลทั่วไปไม่เลือก” ทำให้พระองค์ทรงริเริ่มหรือร่วมในงานต่างๆ เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ทรงมุ่งมั่นทำงานด้วยการ บริหารจัดการตามฐานทรัพยากรและศักยภาพที่มีอยู่ จนประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ ยังความ เจริญแก่ส่วนรวม และสร้างความก้าวหน้าหลายด้านแก่สังคมไทยสืบมา

มีข้อน่าสังเกตว่า สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงสนพระทัยด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการแพทย์ การพยาบาล ทำให้ทรงริเริ่มสร้างสถานพยาบาลเล็กๆ เพื่อชุมชนชาวประมงและ เกษตรกรรม ณ ตำบลศรีราชา จังหวัดชลบุรี และยังทรงงานด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพต่อเนื่องมาอีกหลาย ด้าน

ความสนพระทัยและความปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้เจ็บไข้ได้ป่วย เป็นส่วนหนึ่งของแรงบันดาลใจ แก่พระราชโอรสในเวลาต่อมา อนึ่ง ผู้สืบสายสกุลของพระองค์ต่างก็เจริญรอยตามแนวทางการทรงงาน จน พระคุณงามความดีเป็นที่ประจักษ์แจ้งชัดในประชาคมระหว่างประเทศ และได้รับการเฉลิมพระเกียรติคุณ เช่น

- ในโอกาส ๑๐๐ ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพของพระราชโอรส - สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ (ค.ศ. ๑๙๙๒) องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศเทิดพระเกียรติและให้มีการเฉลิมฉลองในฐานะที่ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลกที่มีผลงานดีเด่นเพื่อส่วนรวมในด้าน มนุษยธรรม
- ๘ ปีต่อมา (พ.ศ. ๒๕๔๓ หรือ ค.ศ. ๒๐๐๐) พระราชสุณิสา - สมเด็จพระศรีนครินทราบรม ราชชนนี ก็ได้รับการประกาศเทิดพระเกียรติและให้มีการเฉลิมฉลองในฐานะที่ทรงเป็นบุคคล สำคัญของโลกที่มีผลงานดีเด่นเพื่อส่วนรวมในด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ประยุกต์ การพัฒนา มนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม

- พระราชนัดดาพระองค์เล็ก หรือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช นั้น องค์กระหว่างประเทศตั้งแต่สหประชาชาติ จนถึงอีกหลายหน่วยงานได้ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลต่างๆ หลายสาขาวิชา และประกาศเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเอนกอนันต์ที่ทรงบำเพ็ญเพื่อผู้ยากไร้ด้อยโอกาส ด้วยคุณธรรม มนุษยธรรม และการไม่เลือกปฏิบัติ

พระราชกรณียกิจเพื่อส่วนรวมที่สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงบำเพ็ญต่อเนื่องมายาวนานหลายทศวรรษนั้น สอดคล้องกับหลักการและเป้าหมายขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ในด้าน การศึกษา วิทยาศาสตร์สุขภาพ และการอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรม เพื่อสันติสุขแห่งมวลมนุษยชาติ ตามพระราชประวัติโดยสังเขปดังนี้

พระราชสมภพ

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระนามเดิม พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ สมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ทรงพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๕ ทรงเจริญพระชนม์ชีพในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของประเทศ ทรงได้รับการอบรมกล่อมเกล่าในขนบราชประเพณีแห่งราชวงศ์

การศึกษา

ในสมัยที่เรียกขานกันในวงวิชาการว่า “สยามเก่า” นั้น ราชสำนักเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาศรรพวิทยาการ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา ได้ทรงเรียนรู้วิชาหนังสือ และวิชาอื่นๆ ที่ราชสำนักต้องศึกษา ตลอดจนถึงหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งจักเป็นพื้นฐานแห่งอุดมการณ์ความเมตตา มนุษยธรรม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาวิทยาการตะวันตก และมีพระราชทัศนะที่กว้างไกล จึงเื้อให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา มีโอกาสได้เห็น ได้รู้ถึงวิธีการใหม่ๆ และความรู้ที่น่าสนใจของโลกตะวันตก ตั้งแต่ทรงพระเยาว์

พื้นฐานเหล่านี้ส่งผลให้เมื่อทรงเจริญพระชนม์ชีพและดำรงสถานะทางสังคมที่สูงยิ่ง ก็ยังทรงใฝ่ศึกษาเรียนรู้ ทั้งภาษาอังกฤษและความรู้อื่นๆ

พระราชโอรสธิดา

พระองค์ทรงเป็นพระภรรยาเจ้าในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับการเฉลิมพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ใน พ.ศ. ๒๔๒๓ มีพระราชโอรสธิดารวม ๘ พระองค์ ดังนี้

๑. สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (พ.ศ. ๒๔๒๑ - ๒๔๓๗)
๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิสริยาลงกรณ์ (พ.ศ. ๒๔๒๒)
๓. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวิจิตรจิรประภา (พ.ศ. ๒๔๒๔)
๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสมมตวิวงศ์วโรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ (พ.ศ. ๒๔๒๕ - ๒๔๔๒)
๕. สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร (พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๘๑)

๖. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชมงคลโสภณ (พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๔๑)

๗. สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก (๒๔๓๕ - ๒๔๗๒)

๘. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิง (พ.ศ. ๒๔๓๖)

พระราชโอรสธิดาถึง ๖ พระองค์ ล้วนพระชนม์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ แต่ด้วยความเข้มแข็งและการเข้าซึ่งถึงแก่นแห่งธรรมะ ทำให้ทรงผ่านพ้นความทุกข์โศกอันใหญ่หลวงนี้ และทรงดำรงมั่นในการทรงงานเพื่อส่วนรวม ตราบจนเสด็จสู่สวรรคาลัย เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ณ วัดสระเปตุม ที่ประทับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖

ในฐานะพระราชชนนี

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงอภิบาลพระราชโอรสธิดาให้อยู่ในขอบแห่งราชวงศ์ ในขณะที่เดียวกันก็ไปศึกษาเรียนรู้ ดำรงมั่นในคุณธรรม จริยธรรม ความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ และการทำงานเพื่อส่วนรวม

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอลดลเดช ทรงเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาการแพทย์ การสาธารณสุขของไทย สู่คุณภาพมาตรฐาน จึงได้รับการถวายพระสมัญญาว่า **พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบันและสาธารณสุขของไทย**

นอกจากนั้นได้ทรงพัฒนาการอุดมศึกษาของไทย ในระยะแรกของการก่อตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย ยังจัดการเรียนการสอนในระดับประกาศนียบัตร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอลดลเดชทรงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการพัฒนาแพทยศาสตร์เข้าสู่ระดับปริญญาตรีเป็นสาขาวิชาแรก และทรงสร้างความแข็งแกร่งให้กับสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ ยังผลต่อเนื่องอันกว้างไกลสืบมา และเป็นเรื่องสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์การศึกษาของไทย

ส่วน **สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์** ทรงสนพระทัยเรื่องการศึกษาของสตรี เป็นพระวิสัยทัศน์ที่ก้าวหน้ายิ่งในสังคมไทยช่วงนั้น ทรงสนับสนุนทั้งด้านทุนการศึกษา และการมีโรงเรียนสำหรับสตรี โรงเรียนแห่งหนึ่งที่ได้รับพระอุปถัมภ์ในการก่อตั้ง ปัจจุบันได้พัฒนามาเป็น **มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์** ด้วยพระอุปถัมภ์และพระกรุณาธิคุณ ปวงเยาวชนหญิงที่มีโอกาสได้รับการศึกษาตามพื้นฐานศักยภาพแห่งตน ต่างก็เป็นเฟืองจักรหนึ่งที่ร่วมพัฒนาสังคมไทยไปสู่ความก้าวหน้า

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เป็นผู้อภิบาลพระเจ้าลูกเธอ ๓ องค์ และพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ องค์ ที่กำพร้าพระมารดาตั้งแต่ทรงพระเยาว์

สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาฯ ทรงอภิบาล **พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์** ตั้งแต่พระชนมายุเพียง ๑๒ วัน ในเวลาต่อมา พระเจ้าลูกยาเธอองค์นี้ ทรงมีบทบาทร่วมพัฒนาสังคมไทยไปสู่ความทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการอุดมศึกษา และการสาธารณสุข

พระราชอัยยาศัยและพระราชจริยาวัตร

ข้อมูลต่างๆ จากเอกสาร ภาพถ่าย สิ่งของหลากหลาย แสดงถึงที่ทรงริเริ่มสร้างไว้ ตลอดจนถึงพระราชกรณียกิจทั้งด้าน การศึกษา วิทยาศาสตร์สุขภาพ และการอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นเด่นชัดว่า ทรงเป็นคนตรง เข้มแข็ง เฉลียวฉลาด โปรดการทรงงาน การพึ่งตนเอง การเรียนรู้ มีพระราชดำริบนหลักแห่งปัญญาและเหตุผล ไม่ยึดมั่นถือมั่นในตน เปิดพระทัยกว้างต่อการรับสิ่งใหม่ๆ ความคิดเห็นที่แตกต่าง ทรงดำรงพระชนม์ชีพเรียบง่าย ประหยัด เพื่อนำพระราชทรัพย์ไปใช้ในงาน

หลากหลายเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ทรงมีพระเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ทุกชาติชั้น ทุกศาสนาโดยไม่เลือกปฏิบัติ

คุณลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งก็คือ ทรงประมวลความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ต่างๆ ในพระชนม์ชีพ มาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการงานหลากหลายที่ทรงริเริ่มขึ้น ตามข้อมูลความรู้ที่จะได้บรรยายโดยสังเขปต่อไป

พระราชกรณียกิจ

...มีทรัพย์อาจมีโจรภัยมาแย่งชิงไปได้ ถ้ามีวิชาแล้วโจรจะมาทำลายแย่งชิงไม่ได้ (พระราชโอรสในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า)

...เพราะการที่ฉันให้เรียน ก็อยากจะให้เป็นประโยชน์เพื่อชาติปิตุภูมิ ไม่ใช่เพื่ออุดหนุนเฉพาะบุคคล... (ความตอนหนึ่งในลายพระราชหัตถ์ถึงนักเรียนผู้ได้รับทุนพระราชทาน)

1. การศึกษา ในทุกสมัยและทุกสังคม การศึกษามีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทรงพลวัตต่อความสำเร็จของการพัฒนาทุกระดับทุกองค์กร สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าว จึงมีพระราชกรณียกิจทั้งด้าน การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย ตลอดจนจนถึงการพระราชทานทุนการศึกษา ทรงเน้นหลักการศึกษาศึกษาตามศักยภาพของแต่ละบุคคล ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามสิทธิพื้นฐานที่มนุษย์พึงมี การขัดเกลาด้านคุณธรรม จริยธรรม เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมโดยรวม

1.1 การศึกษาในระบบ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยในทุกด้าน สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ได้ทรง “ช่วยราษฎร์เสริมรัฐ” ในการปฏิรูปการศึกษาเพื่อประชาชน และร่วมส่งเสริมการศึกษาด้านธรรมเนียมมาตลอดพระชนม์ชีพ เช่น

ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาทุกปี (๑๐ กันยายน) จะพระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงโรงเรียนต่างๆ เช่น โรงเรียนวัดสุทัศนเทพวราราม โรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส โรงเรียนเพาะช่าง ในกรุงเทพมหานคร โรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนประจำจังหวัดต่างๆ ในส่วนภูมิภาค

พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้พระราชทานเงิน ๑,๔๖๑ บาท แก่กระทรวงธรรมการเพื่อใช้ในการศึกษา กระทรวงธรรมการใช้ดอกเบี้ยตั้งเป็นทุนการศึกษาแก่นักเรียน เรียกว่า ราชรางวัลในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี

นอกจากนี้ ได้พระราชทานอุปการะการศึกษาแก่โรงเรียนต่างๆ หรือช่วยบูรณะซ่อมแซมอาคารในโรงเรียน ทั้งนี้ ทรงดำเนินการตามกำลังพระราชทรัพย์

- พ.ศ. ๒๔๓๕ พระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงโรงเรียนสตรีสุนันทาลัย อนุสรณ์แห่งสมเด็จพระเชษฐาธิราช เปิดสอนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ มีชื่อเสียงเรื่องการเรียนการสอนและการฝึกหัดกุลสตรี ทั้งแบบตะวันตกและประเพณีไทย

- พ.ศ. ๒๔๖๓ พระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย (โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง เดิม) โรงเรียนสตรีแห่งนี้มีขัณฑ์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๘ มีชื่อเสียงเรื่องการสอนวิชาการสมัยใหม่และการอบรมกุลสตรี โรงเรียนนี้ได้เจริญก้าวหน้าสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

- พ.ศ. ๒๔๖๔ พระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงโรงเรียนวรนาเรเฉลิม โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดสงขลา ที่ปัจจุบันยังมีบทบาทสำคัญในการศึกษาของเยาวชน

- พ.ศ. ๒๔๗๑ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมโรงเรียนสตรี จังหวัดลำปาง โรงเรียนนี้ชาวอเมริกันก่อตั้งขึ้น พระองค์ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์แก่โรงเรียน เพื่อร่วมช่วยเกื้อหนุนนักเรียนโรงเรียนนี้ซึ่งมีอยู่ ๑๓๐ คน

- พ.ศ. ๒๔๗๑ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมและเปิดอาคาร Power Hall โรงเรียนปรีณีย์ รอยแยลส์วิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่ โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนชายที่มีขัณฑ์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๘ และมีบทบาทในการศึกษาของเยาวชนไทยมาจนถึงทุกวันนี้

- พ.ศ. ๒๔๗๘ พระราชทานพระราชทรัพย์ร่วมสร้างตึกออลิมเบตต์ โรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก กรุงเทพมหานคร โรงเรียนคาทอลิกนี้มีชื่อเสียงยิ่ง ชาวไทยรู้จักดี และศิษย์เก่าจำนวนมากมีบทบาทด้านต่างๆ ในสังคมไทย สืบเนื่องต่อกันมาในแต่ละสมัย

นอกจากการสนับสนุนที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว พระองค์ยังได้พระราชทานพระราชทรัพย์สร้างโรงเรียนเพื่อการศึกษาของเยาวชน ซึ่งเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่จะร่วมกันพัฒนาบ้านเมืองไปสู่ความก้าวหน้าเรื่องรองในวันหน้า

- พ.ศ. ๒๔๖๖ พระองค์ทรงร่วมกับพระธิดา (สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ) ก่อสร้างโรงเรียนสหทัยหญิง ที่จังหวัดสระบุรี เพื่อร่วมช่วยแก้ปัญหาเยาวชนหญิงในจังหวัดนี้ที่มีเรียนไม่เพียงพอ การก่อสร้างใช้เงิน ๓๒,๔๐๐ บาท เป็นเงินจำนวนมากตามค่าเงินในขณะนั้น ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๕ โรงเรียนได้ย้ายมาตั้ง ณ สถานที่ใหม่ เพราะสถานที่เดิมคับแคบ และรวมกับโรงเรียนชายที่มีอยู่ เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า โรงเรียนสระบุรีวิทยาคม เป็นโรงเรียนประจำจังหวัดสำหรับเยาวชนชายหญิงมาจนถึงทุกวันนี้

- ณ กรุงเทพมหานคร สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ก่อตั้งโรงเรียนสำหรับเยาวชนสตรีชื่อ โรงเรียนราชินี ที่ปากคลองตลาด

ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงร่วมกับพระราชธิดา (สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ) ก่อตั้ง โรงเรียนราชินี ขึ้นอีกแห่งหนึ่งด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ในพื้นที่ ๔ ไร่เศษ ที่ถนนเขียวไข่กา บางกระบือ โรงเรียนนี้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านเหนือของโรงเรียนราชินี จึงเรียกขานชื่อโรงเรียนนี้ว่า โรงเรียนราชินีบน พระองค์ทรงได้พระทัยดูแลการบริหารจัดการและพระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงโรงเรียนราชินีทั้งสองนี้อยู่เสมอ

ความใฝ่เรียนรู้ผสมผสานกับพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ใน พ.ศ. ๒๔๘๔ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง ราชินีมูลนิธิ เพื่อสนับสนุนดูแลกิจการต่างๆ ของโรงเรียนทั้งสองแห่งนี้ให้ดำเนินไปด้วยดี ตามเป้าหมายการพัฒนาการศึกษาแก่สตรี โรงเรียนราชินีทั้งที่ปากคลองตลาดและที่บางกระบือ ได้ดำรงคงคู่กาลเวลาสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ เป็นโรงเรียนสตรีที่มีชื่อเสียงในการปลูกฝังอบรมเยาวชนทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม และความรู้

- โรงเรียนเจ้าฟ้าสร้าง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นอีกโรงเรียนหนึ่งที่สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ได้พระราชทานความช่วยเหลือเพื่อการศึกษาของเยาวชนในชนบท กล่าวคือใน พ.ศ. ๒๔๘๑ หลังจากที่พระราชธิดาสิ้นพระชนม์ไปแล้วสองปี เมื่อทรงทราบว่า ที่โรงเรียนประชาบาลวัดบ้านแป้ง อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาศัยที่ของวัดบ้านแป้งเป็น

อุปสรรคต่อการพัฒนา จึงทรงพระกรุณาพระราชทานที่ดินและพระตำหนักที่ประทับของพระราชธิดาใน เวลาเสด็จประพาสศึกษาพระองค์ที่บางปะอิน แก่โรงเรียนแห่งนี้ และทรงช่วยบูรณะปรับปรุงโรงเรียนด้วย พระองค์พระราชทานนามใหม่ว่า **โรงเรียนเจ้าฟ้าสร้าง** ปัจจุบันเป็น โรงเรียนสังกัด สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๕๔๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชปนัดดา ได้พระราชทานพระราชูปถัมภ์สร้างอาคารอเนกประสงค์แก่โรงเรียนนี้ เนื่องจากอุทกภัยอย่างหนักทำให้ โรงอาหารของนักเรียนใช้การไม่ได้ อาคารพระราชทานนี้ใช้ได้ทั้งกิจกรรมในโรงเรียนและชุมชน สืบสานพระราชปณิธานการศึกษาเพื่อประชาชน

ในด้านธรรมเนียมปฏิบัติ ความเชื่อและศาสนามีความสำคัญยิ่งในวิถีชีวิตของมนุษยชาติ ทุกศาสนาล้วนแต่สอนให้คนดำรงตนในคุณธรรม จริยธรรม และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องในศาสนาที่ตนนับถือ จะช่วยให้มนุษย์เข้าใจความแตกต่างทางวัฒนธรรม ลดทอนความขัดแย้ง ได้ดียิ่ง สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงตระหนักถึงความสำคัญนี้ จึงทรงสนับสนุนการศึกษาด้านธรรมเนียมปฏิบัติแก่ประชาชน และสนับสนุนการศึกษาของพระสงฆ์ ตามข้อมูลดังนี้

- พ.ศ. ๒๔๔๑ พระราชทานพระราชทรัพย์เป็นทุนการศึกษาร้าง **มหามกุฏราชวิทยาลัย** ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาที่พระสงฆ์เข้ามาเรียนรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาและเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง พระราชทรัพย์ที่พระราชทานนี้ต่อมาได้พัฒนาเป็น **“ทุนมหิตลอคุลเดชสมบัติ”** และ **“ทุนมหาวชิรมหิตศุญญินิธิ”**

- จัดพิมพ์หนังสือธรรมะ ชาติต่างๆ พระราชทานโรงเรียน สถานศึกษา เสริมการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ประกอบการศึกษาวิชาหนังสือในชั้นเรียน

- สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมที่วัดปทุมวนาราม เป็นแหล่งศึกษาของพระสงฆ์ ผู้สืบทอดเผยแผ่พระพุทธศาสนา และยังพระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงซ่อมแซมวัดต่างๆ อยู่เสมอ เพราะวัดเป็นศูนย์กลางสำคัญในวิถีชีวิตของชุมชน วัดเหล่านี้มีอาทิ วัดปทุมวนาราม วัดบวรนิเวศ วัดเบญจมบพิตร วัดราชาธิวาส

1.2 **การศึกษานอกระบบ** ความใฝ่เรียนรู้และพระทัยที่เปิดกว้างต่อวิทยาการใหม่ๆ ทำให้ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงสนพระทัยกลุ่มการทำงานอาชีพที่สตรีสามารถทำได้ ทรงก้าวล้ำทันสมัยยิ่ง เพราะในช่วงนั้น สตรีมักสนใจแต่เรื่องการบริหารงาน ประดิษฐ์ที่สวยงาม

พระองค์ได้ทรงประกอบกิจการขนาดเล็กในด้านการเย็บปักถักร้อย การทอผ้า และพื้นที่ว่างเปล่าในวังสระปทุม ก็ได้ใช้ประโยชน์ โปรดให้มีกิจกรรมเสริมด้านการปลูกพืชผักผลไม้ เมื่อเหลือจากการบริโภคนำไปจำหน่าย เพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้มีเพียงพอเลี้ยงดูผู้ที่อยู่ในความดูแล และเป็นทุนทรัพย์เสริมการทรงงานเพื่อส่วนรวม

ความรู้จากการทรงงานด้านการงานอาชีพนี้ ได้ถ่ายทอดเผยแพร่แก่ข้าราชการผ่านการฝึกฝนปฏิบัติ (learning by doing) เป็นการศึกษาแบบที่ช่วยให้พวกเขามีทักษะความรู้ในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ฟังตนเองได้ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามควรแก่อัตภาพ

ความรู้จากการทรงลงทุนประกอบอาชีพที่โยงใยมาถึงการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ผ่าน การศึกษานอกระบบที่กล่าวมาข้างต้น มีสาระโดยสรุปดังนี้

- **การตั้งโรงเรียนผ้า ณ พระที่นั่งทรงธรรมในบริเวณสวนศิลาแลง พระบรมมหาราชวัง** ทรงเป็นผู้นำสตรีด้านการออกแบบตัดเย็บเสื้อผ้าแนวตะวันตก ในยุคสมัยที่สังคมไทยเปิดรับวัฒนธรรมจาก

ภายนอก ทรงเรียนรู้และถ่ายทอดการปรับประยุกต์รูปแบบไทยประเพณีกับตะวันตกได้อย่างกลมกลืน ลงตัว และเป็นต้นแบบแก่สตรีในพระราชอาณาจักร โรงเย็บผ้านี้นอกจากตัดเย็บฉลองพระองค์แล้ว ได้รับจ้างเย็บเสื้อผ้าของเจ้านายและผู้ที่อยู่ในเขตพระราชฐาน นอกจากนี้ ยังทรงจ้างครูฝรั่งมาทำงานพัฒนาเพิ่มฝีมือตัดเย็บเสื้อผ้าด้วย สตรีในราชสำนักที่ฝึกฝนสามารถประกอบเป็นอาชีพอย่างมั่นคง

- การทอผ้า ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระองค์เริ่มมาประทับแรม ณ พระตำหนักที่ตำบลศรีราชา จังหวัดชลบุรี เพื่อฟื้นฟูพระสุขภาพ หลังจากนั้นได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรมที่นั่นเสมอจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘

ณ ที่นี้ ทรงพบว่างานฝีมือทอผ้าในพื้นที่ใกล้เคียง คือ ที่ชุมชนอ่างศิลา และเขาสามมุก มีความงดงาม จึงทรงสนพระทัยและโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหูกทอผ้าที่บ้านขึ้น ณ พระตำหนักที่ศรีราชา มีช่างท้องถิ่นเป็นครูสอน ทรงชักชวนพวกแม่บ้านแถวนั้น (ศรีราชา) ให้มาฝึกฝนเรียนรู้ พระองค์เองก็ทรงฝึกฝนด้วย เมื่อเสด็จฯ กลับมาประทับที่พระตำหนักสวนหงส์ วังสวนกุหลาบ ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกองทอเป็นโรงงานขนาดย่อมบริเวณพระตำหนักที่ประทับ

พระองค์ทรงคิดหาวิธีการทอและคิดหาหลายผ้าสวยงามแบบใหม่ๆ รวมทั้งเชิญผู้เชี่ยวชาญที่สำเร็จวิชาทอผ้าจากญี่ปุ่นมาเป็นที่ปรึกษา พัฒนาเพิ่มพูนคุณภาพการทอ และยังทรงสั่งเครื่องทอฝ้ายกดอกใหม่คืบจากญี่ปุ่น ผ้าทอต่างๆ ที่ผลิตได้นั้นโปรดเกล้าฯ ให้นำออกจำหน่าย การงานอาชีพด้านทอผ้านี้พระองค์ทรงทำต่อเนื่องมาตลอด จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงเลิกกิจการไป

1.3 การศึกษาตามอัธยาศัย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๑ - ๒๓๙๔) มิชชันนารี โปรเตสแตนต์ได้นำเทคโนโลยีการพิมพ์แบบตะวันตกมาเผยแพร่ ทำให้เริ่มมีการพิมพ์หนังสือจำหน่าย ความเจริญด้านการพิมพ์ได้ก้าวหน้าสืบต่อมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) ผู้มีฐานะนิยมพิมพ์หนังสือแจกจ่ายเป็นวิทยาทานในงานศพและงานบุญต่างๆ เป็นบุญกุศลที่ให้บุคคลทั่วไปมีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองตามปัญญาความสามารถจากสื่อหนังสือ ซึ่งในสมัยนั้นถือว่ามีความสำคัญยิ่ง ช่วยเกื้อหนุนให้สังคมไทยพัฒนาเข้าสู่การเป็นสังคมที่ผู้คนอ่านออกเขียนได้ (literacy society)

สมเด็จพระศรีสุวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงสนพระทัยพิมพ์หนังสือพระราชทาน โรงเรียนต่างๆ รวมทั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และปัจเจกบุคคลโดยทั่วไป เพื่อเป็นวิทยาทานร่วมส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย อนึ่งหนังสือที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายหากมีจำนวนมากก็พระราชทานเป็นวิทยาทานเช่นกัน หนังสือส่วนใหญ่ที่พระราชทานให้สาระความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมวรรณคดี และพระพุทธศาสนา

นอกจากนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๗) เมื่อมีการปรับปรุงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และหอพระสมุดสำหรับพระนคร (หอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน) อันเป็นองค์กรวิชาการที่ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าก็ทรงร่วมสนับสนุนด้วย ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ ๕,๔๐๐ บาท ซึ่งในสมัยนั้นเป็นเงินจำนวนมาก รวมทั้งโบราณวัตถุต่างๆ ที่เป็นสมบัติส่วนพระองค์แก่พิพิธภัณฑสถาน ส่วนหอพระสมุดสำหรับพระนครได้พระราชทานหนังสือเก่าหายาก เพื่อเกื้อหนุนส่งเสริมปัญญาความรู้แก่สังคมไทย

1.4 การพระราชทานทุนการศึกษา ในสังคมไทยสมัยจารีต บ้านหรือชุมชน วัด และวัง เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้วิชาต่างๆ บ้านหรือชุมชนเป็นดังสถานศึกษาที่ปลูกฝังให้ความรู้ตั้งแต่วัยเยาว์ วัดเป็นเสมือนหนึ่งศูนย์การศึกษาในชุมชน วังเป็นแหล่งเรียนรู้วิชาการต่างๆ ในระดับสูง และพระบรมมหาราชวังเป็นที่รวมแห่งสรรพวิทยาการ เป็นที่ฝึกปฏิบัติด้านการบริหารปกครองบ้านเมือง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูปการศึกษาทุกระดับชั้น ตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษา จัดให้มีชั้นเรียน หลักสูตรการเรียนการสอน และเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง แนวทางหนึ่งของการปฏิรูปคือ การส่งนักเรียนที่มีความสามารถไปศึกษาวิชาการนานาสาขาในต่างประเทศ ส่วนใหญ่จะไปที่ประเทศตะวันตก ส่วนในเอเชียจะไปเรียนหรือดูงานที่ฟิลิปปินส์ และญี่ปุ่น เพื่อจะได้กลับมาพัฒนาการศึกษาของไทยให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น หรือเป็นบุคลากรที่รับผิดชอบดูแลการปรับปรุง บ้านเมืองในด้านต่างๆ

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานทุนการศึกษาต่างๆ แก่ โรงเรียน รวมทั้งสนับสนุนงานของพระราชโอรสส่งนักเรียนไปศึกษาพยาบาลศาสตร์ และแพทยศาสตร์ ที่ต่างประเทศ การสนับสนุนงานของพระราชโอรสในด้านนี้ได้ยังคุณประโยชน์อันดีแก่สังคมไทยมาจนถึงทุกวันนี้ ดังจะได้กล่าวถึงนักเรียนทุนพระราชทานบางท่าน

ในด้านพยาบาลศาสตร์ นางสาวสังวาลย์ ตะละภักดิ์ หรือ สมเด็จพระศรีนครินทร์ราชมราชชนนี ทรงเป็นนักเรียนทุนพยาบาล ในเวลาต่อมา ได้ประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ ด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพ เพื่อช่วยเหลือผู้คนในสังคมไทยให้มี “สุขภาพดีถ้วนหน้า” (Health for All) องค์การอนามัยโลกได้ทูลเกล้าฯ เฝ้าฯ ถวายของสุขภาพดีถ้วนหน้าเป็นพระองค์แรก เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๓

นางสาวอุบล ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา (ศรีพยัคฆ์ ในเวลาต่อมา) ได้กลับมาเป็นนางพยาบาลที่โรงพยาบาลศิริราช

นางสาวจันทน์ วีระไวทยะ (คุณหญิงพิณพาศย์พิทยาภท - จันทน์ เมืองแมน) เป็นผู้มียุทธศาสตร์สำคัญยิ่งในการพัฒนาพยาบาลศาสตร์ในประเทศไทย เป็นผู้อำนวยความสะดวกของโรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยศิริราช (คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ในปัจจุบัน)

นางสาวพัว สุจริตกุล (ท่านผู้หญิงอนุภรณ์ราชมณเฑียร - พัว วัชรโรทัย) เคยเป็นอาจารย์อยู่ระยะหนึ่ง ได้เขียนคู่มือมารดาและพี่เลี้ยงเป็นหนังสือตำราเกี่ยวกับแม่และเด็กเล่มแรกๆ ในประเทศไทย

ในด้านแพทยศาสตร์ นางสาวดวง สุรวงศ์ บุนนาค (ศาสตราจารย์ แพทย์หญิง คุณดวง สุรวงศ์ บุนนาค) ซึ่งศึกษาแพทยศาสตร์ที่ประเทศฟิลิปปินส์ ได้กลับมาเป็นแพทย์ตรวจรักษาผู้ป่วยที่โรงพยาบาลจุฬาฯ และเป็นอาจารย์ที่คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนเกษียณอายุราชการ

ด้วยพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ใน พ.ศ. ๒๔๖๓ พระองค์ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ ๘๐,๐๐๐ บาท ซึ่งมากยิ่งขึ้นตามมูลค่าสมัยนั้น แก่สภาภาษาชานไทย เพื่อจัดตั้งกองทุนและเก็บดอกผลจากกองทุนนี้ เป็นค่าใช้จ่ายส่งนักเรียนไปศึกษาแพทยศาสตร์ในต่างประเทศ พระราชทานนามกองทุนว่า ทุน ๖ เจ้าฟ้า เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระราชโอรสธิดา ๖ พระองค์ที่สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ต่อมาได้พระราชทานเพิ่มอีก ๒๐,๐๐๐ บาท รวมเป็นเงิน ๑๐๐,๐๐๐ บาท

จงอย่าเรียนแต่หนังสือ ให้เรียนทั้งการเย็บปักถักร้อย และการบ้านการเรือน ตลอดจนการสุขวิทยา เพื่อครอบครัวและผู้อื่นด้วย (พระราโชวาทพระราชทานแก่เยาวชนสตรี)

2. วิทยาศาสตร์สุขภาพ สุขภาพอนามัยที่ดีเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่มวลมนุษยชาติพึงมีพึงได้รับ และประเทศต่างๆ ก็ได้ร่วมมือกันเพื่อไปสู่เป้าหมายนี้ ย้อนหลังไปเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีก่อน ประเทศไทยเริ่มได้รับและเรียนรู้การรักษายาแบบตะวันตก แล้วต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ ที่การแพทย์ การสาธารณสุข และกิจการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์สุขภาพของไทย เจริญก้าวหน้ามีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงช่วยเกื้อหนุนการรักษาพยาบาลแบบตะวันตกในสยามไทย รวมทั้งได้พระราชทานความช่วยเหลืออื่นๆ แก่ผู้เจ็บไข้ได้ป่วย ผ่านพระราชกรณียกิจด้าน **สภาอากาศไทย** การก่อตั้งสถานรักษาพยาบาลที่ตำบลศรีราชา (ตำบลสุรศักดิ์ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ในปัจจุบัน) ปัจจุบันคือโรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา และการพระราชทานความช่วยเหลือแก่โรงพยาบาลศรีราชา

2.1 **สภาอากาศไทย** เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้มีการก่อตั้ง **สภาอุณาโลมแดง แห่งชาติสยาม** ขึ้น เพื่อช่วยเหลือบรรเทาทุกข์เหล่าทหารและประชาชนที่เจ็บป่วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานทุนทรัพย์ประเดิม ๘๐,๐๐๐ บาท สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าได้พระราชทานเงิน ๔๘,๐๐๐ บาท นับเป็นจำนวนรองลงมา นอกจากนั้น เจ้านายสตรีหลายพระองค์ร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลด้วย

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเป็นสภานายิกา ส่วนสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงรับหน้าที่เป็นสภานนี ทรงใส่พระทัยดูแลการดำเนินงานขององค์การกุศลนี้ ร่วมกับเจ้านายสตรีบางองค์ และกระริยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางท่าน

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๕ หลังการร่วมลงนามในสัญญาเงินว่า องค์การกุศลนี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็น **สภาอากาศสยาม** ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้เข้าเป็นสมาชิกของสันนิบาตกาชาดสากล และเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ เสมอ เมื่อสมเด็จพระพันปีหลวงเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๖๓ แล้ว สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งสภานายิกา ครอบงมเสด็จสู่สวรรคาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นเวลายาวนาน ๓๕ ปี ในระหว่างนี้ (๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๒) องค์การกุศลนี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็น **สภาอากาศไทย**

ตลอดเวลาที่ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกา ได้พระราชทานพระราชทรัพย์แก่องค์กรนี้อยู่เสมอเพื่อเป็นปัจจัยสนับสนุนการดำเนินงาน ทรงมุ่งมั่นยิ่งในการทรงงานมาถึงปลายพระชนม์ชีพ เช่นเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานการประชุมคณะกรรมการอย่างสม่ำเสมอ เป็นประธานในงานกาชาดประจำปี และกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่อง

สภาอากาศไทยได้เจริญก้าวหน้าต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ มีบทบาทที่ทรงพลวัติยิ่งด้านการรักษาพยาบาลแก่ประชาชนที่เจ็บไข้ได้ป่วย การสังคมสงเคราะห์ และการช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติผ่านโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา สถานีกาชาดอีกหลายแห่งที่อยู่ในจังหวัดต่างๆ และอาสาสมัครที่มีอยู่ทั่วทุกภูมิภาค

ปัจจุบันโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ในสังกัดสภาอากาศไทย เป็นโรงพยาบาลขนาดใหญ่ที่มีความก้าวหน้าทันสมัยยิ่ง รวมทั้งเป็นที่ศึกษาฝึกปฏิบัติด้านการแพทย์ของนิสิตคณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนโรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา ก็เป็นโรงพยาบาลสำคัญในอำเภอศรีราชา ที่ได้พัฒนาจากชุมชนประมงและเกษตรกรรม มาเป็นอำเภอที่เจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเป็นศูนย์กลางการผลิตในอุตสาหกรรมหลายด้านในปัจจุบัน

เมื่อสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นนายิกาสภาอากาศไทย และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นอุปนายิกา ที่ได้ทรงดำเนินงานมากมายทั้งด้านการรักษาพยาบาล การสังคมสงเคราะห์ การช่วยเหลือผู้คนที่ประสบภัยพิบัติต่างๆ ด้วยอุดมการณ์มนุษยธรรม และการให้โดยไม่เลือกปฏิบัติ ไม่มีเรื่องพรมแดนมา กีดขวางหรือเป็นอุปสรรค

2.2 **โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา** ช่วง พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๔๔๘ ที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรม ณ พระตำหนักไกล่ริมฝั่งทะเล ที่ตำบลศรีราชา

จังหวัดชลบุรี เพื่อฟื้นฟูพระสุขภาพนั้น ชาวบ้านยังขาดแคลนบริการด้านการแพทย์ ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ได้ทรงเริ่มสร้างสถานพยาบาลเล็กๆ มีลักษณะเป็นเรือนไม้ ๒ ชั้น หลังคามุงจาก มีเพียง ๑ หลัง แล้วขยายเพิ่มเรียงรายเป็นเรือนหมู่รวม ๔ หลัง ตั้งอยู่ในน้ำริมชายฝั่งทะเล ห่างจากพระตำหนักที่ประทับไม่มาก สถานพยาบาลนี้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๕

ที่น่าสนใจยิ่งก็คือ ความสนพระทัยการแพทย์แผนใหม่ผสมผสานกับพระเมตตาคุณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ แพทย์ประจำโรงพยาบาลกราบบังคมทูลว่าเงินสะ ชาวบ้านแถบนั้น ป่วยเป็นมะเร็งที่เข้าต้องตัดขาข้างหนึ่ง ได้ขอพระราชทานเงินตั้งซื้อขาเทียมจากประเทศญี่ปุ่น ก็ได้พระราชทานเงินจำนวนมากให้สั่งซื้อขาเทียมนำมาใช้กับผู้พิการรายนี้ ทั้งที่เป็นผู้ป่วยที่ไม่ทรงรู้จัก และขาเทียมนั้นมีราคาแพงเท่ากับครึ่งหนึ่งของค่าก่อสร้างตึกหลังเล็ก ๆ ในโรงพยาบาลทีเดียว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้ย้ายโรงพยาบาลจากที่ตั้งในน้ำริมชายฝั่งเข้ามาอยู่บนบก การเดินทางมาโรงพยาบาลนี้ไม่สะดวกนัก ในช่วงระยะหนึ่งจึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ ใช้เกวียนเป็นพาหนะบรรทุกยาและอุปกรณ์การแพทย์ ไปให้การตรวจรักษาแก่ผู้ป่วยในหมู่บ้านห่างไกล นับเป็นจุดเริ่มต้นของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ในสังคมไทย

ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ พระราชสุณิสาภิได้ทรงตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่เดินทางโดยเฮลิคอปเตอร์ เสริมงานของรัฐบาลในด้านนี้ ณ พื้นที่กันดารห่างไกล มีนามว่า หน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ใช้ชื่อย่อว่า พอ.สว. หน่วยแพทย์อาสานี้ได้ขยายตัวเจริญก้าวหน้าในปัจจุบันส่วนใหญ่เดินทางโดยรถยนต์ เพราะภูมิภาคต่างๆ มีถนนหนทางเพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้นมีหน่วยแพทย์อาสาทางวิทยุ และได้เข้าร่วมในโครงการสาธารณสุขทางไกลของรัฐ (Telehealth) ด้วย

ตั้งแต่แรกเริ่ม สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โรงพยาบาลศิริราชรับผิดชอบกำกับดูแลโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้โอนโรงพยาบาลนี้ทั้งที่ดินและทรัพย์สินอื่นๆ ทั้งปวงให้เป็นกรรมสิทธิ์ของสภากาชาดสยาม นอกจากนั้นยังพระราชทานเงินอีก ๔๕,๔๐๐ บาท เป็นทุนทรัพย์ให้โรงพยาบาลได้เก็บดอกผลไปใช้ในงานต่างๆ

ด้วยพระกรุณาธิคุณและความใส่พระทัยยิ่ง โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พัฒนามากหรือน้อยตามสภาพการณ์ในแต่ละช่วงสมัย พระองค์ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์อย่างต่อเนื่อง ปีละอย่างน้อยประมาณ ๑๕,๐๐๐ บาท บางปีเป็นเงิน ๒๐,๐๐๐ กว่าบาท บางครั้งถ้าจำเป็นก็สูงถึง ๓๐,๐๐๐ กว่าบาท เพื่อให้โรงพยาบาลนี้ดำรงอยู่และดำเนินงานต่อไปได้ ดังลายพระราชหัตถ์เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๗๐ ที่มีไปถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต อุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดสยาม พுகถึงปัญหาของโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่กำลังจะโอนไปให้สภากาชาดสยาม มีความตอนหนึ่งว่า

...ไหนๆ ก็ได้สร้างมาแล้ว ไม่อยากจะให้ชำรุดทรุดโทรม ยินดีจะบำรุง
อยู่เสมอ เพื่อให้ถาวรสืบไป ถึงแม้ว่าจะสิ้นเงินตั้งหมื่นๆ ก็เต็มใจให้
ไม่มีความประสงค์ที่จะให้ใช้ในเงินทุนเดิมที่มีอยู่สำหรับโรงพยาบาล
ในเวลายังมีชีวิตอยู่...

โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือ ที่มีนามอย่างเป็นทางการในทุกวันนี้ว่า โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา (เปลี่ยนชื่อเมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒) นั้น ปัจจุบันได้เจริญก้าวหน้าเป็นโรงพยาบาลขนาดใหญ่ที่ให้การรักษายาบาลแก่ผู้ป่วยจำนวนมากในอำเภอศรีราชา และพื้นที่ใกล้เคียง

รวมทั้งได้จัดหน่วยแพทย์ไปให้การรักษาพยาบาลแก่บุคคลากรในสวนอุตสาหกรรม ซึ่งก่อตั้งขึ้นตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ในพื้นที่อำเภอศรีราชา สวนอุตสาหกรรมนี้ตั้งอยู่ใกล้โรงพยาบาล

ในอนาคตอันใกล้ โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา จะเป็นที่ฝึกปฏิบัติด้านการแพทย์ของนักศึกษาคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพาที่กำลังจะก่อตั้งขึ้น เพื่อให้มีแพทย์เพียงพอแก่ภูมิภาคชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งปัจจุบันเป็นพื้นที่เศรษฐกิจที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๙) เป็นต้นมาจนถึงทุกวันนี้ รวมทั้งจะเป็นแหล่งศึกษาของแพทย์เฉพาะทางหลายสาขาวิชาด้วย

จากจุดแรกเริ่มของการก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ณ เรือนไม้ขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในน้ำริมชายฝั่งทะเล โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา ได้ดำรงคงอยู่มา ๑๐๐ กว่าปีแล้ว ได้ขยายตัวเจริญก้าวหน้า และให้บริการด้านการแพทย์ การสาธารณสุขแก่ประชาชน บนหลักการแห่งมนุษยธรรม การพึ่งพาดำเนินไปได้ และก่อผลดีแก่ส่วนรวม

2.3 การพระราชทานความช่วยเหลือแก่โรงพยาบาลศรีราชา ปัจจุบันโรงพยาบาลศรีราชามีชื่อเสียงในระดับนานาชาติ ได้ให้การรักษาพยาบาลแก่ผู้คนจำนวนมาก รวมทั้งเป็นสถานศึกษาฝึกปฏิบัติของนักศึกษาคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ย้อนหลังไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ โรงพยาบาลนี้ได้ก่อตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการตามแผนการแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทยเป็นแห่งแรก สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงสนับสนุนการดำเนินงานของโรงพยาบาลแห่งนี้ตั้งแต่แรกก่อตั้ง ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ อุปกรณ์การแพทย์ และ เครื่องอุปโภคบริโภคแก่ผู้ป่วยอย่างต่อเนื่องทุกปี

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ทรงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการร่วมพัฒนาโรงพยาบาลนี้ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงสนับสนุนการทรงงานของพระราชโอรส ได้พระราชทานพระราชทานทุนการศึกษาแก่นักเรียนแพทย์ พยาบาล การสมทบทุนก่อสร้างอาคาร ตลอดจนถึงถาวรวัตถุต่างๆ ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์เป็นค่าวางท่อประปาข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาจากฝั่งพระนครมายังโรงพยาบาลศรีราชา ฝั่งธนบุรี เพื่อให้มีน้ำประปาที่สะอาดใช้ในโรงพยาบาล

หลังจากที่พระราชโอรสสิ้นพระชนม์แล้ว (พ.ศ. ๒๔๗๒) สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้ายังคงพระราชทานความช่วยเหลือแก่โรงพยาบาลศรีราชาต่อเนื่องมาอย่างสม่ำเสมอ จึงได้รับการดูแลรักษาถวายประกาศนียบัตร และเพิ่มอุปการะกิตติมศักดิ์ เลขที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒

นอกจากนั้น ในโอกาสวันคล้ายวันพระราชสมภพทุกปี (๑๐ กันยายน) จะทรงบริจาคพระราชทรัพย์บำรุงโรงพยาบาลต่างๆ อยู่เสมอ

ในสังคมไทยช่วงนั้น โรคเรื้อนเป็นโรคที่รักษายาก เป็นที่รังเกียจของสังคม แต่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าได้พระราชทานความช่วยเหลือแก่ผู้ป่วยเหล่านี้ ทั้งในสถานพยาบาลของรัฐและที่โรงพยาบาลแมคเคนของพวกมิชชันนารี โปรเตสแตนต์ จังหวัดเชียงใหม่ พระกรุณาธิคุณนี้ได้สืบสานต่อมา

ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พระราชชนก) ได้พระราชทานพระราชานุญาตแก่ผู้ป่วยโรคเรื้อน เพื่อการนี้ทรงก่อตั้งมูลนิธิราชประชาสมาสัย ที่สำคัญยิ่งคือ โปรดเกล้าฯ ให้ดูแลลูกหลานของผู้ป่วยโรคเรื้อนด้วย ทรงตั้งสถานศึกษาชื่อ โรงเรียนราชประชาสมาสัย ตั้งอยู่ที่จังหวัดสมุทรปราการ เป็นแหล่งสถานศึกษาที่พัฒนาเยาวชนมาจนถึงทุกวันนี้

ส่วนสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระราชสุณิสา) ได้พระราชทานความช่วยเหลือแก่มูลนิธิช่วยคนโรคเรื้อน จังหวัดลำปาง มูลนิธิชีวิตใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีวัตถุประสงค์จัดตั้งหมู่บ้านชนบทในประเทศไทย ให้ผู้ที่หายป่วยจากโรคเรื้อนและโรคจิตมีที่พักอาศัยของตนเอง มีที่ดินทำกิน

รวมทั้งฝึกอบรมการประกอบอาชีพอื่นๆ ให้มีโอกาสทำมาหาเลี้ยงชีพได้มากขึ้น จนสามารถพึ่งตนเองได้ สมเด็จพระบรมราชชนนีเคยเสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยม พระราชทานกำลังใจแก่พวกเขา

ปัจจุบันในสังคมไทย ผู้ป่วยโรคเรื้อรังได้ลดจำนวนลงมาก มีไข้โรคติดต่อที่ร้ายแรงแล้ว พระมหากษัตริย์คุณและพระกษัตริย์คุณเป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง

3. การอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรม สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าสนพระทัยและทรงพระปรีชาด้านงานฝีมือเย็บปักถักร้อย และการทอผ้า จนสามารถโยงใยมาถึงการพัฒนาเป็นงานอาชีพในกลุ่มสตรีที่ทรงรู้จัก รวมทั้งข้าราชการบริพาร และยังคงต่อเนื่องมาถึงการศึกษานอกระบบ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว อนึ่ง แม้การเรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติ (learning by doing) จะอยู่ในกลุ่มคนเพียงกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่ก็เป็นการพัฒนาเพิ่มคุณภาพทรัพยากรมนุษย์แก่สังคมไทย

3.1 การเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมในต่างประเทศ

ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ประเทศสยามได้รับเชิญให้ส่งผลงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ ของสตรีไทย ไปจัดแสดงร่วมกับงานศิลปหัตถกรรมของสตรีหลายประเทศ ณ พิพิธภัณฑ์เวิร์ลด์โคลัมเบียน นครชิคาโก สหรัฐอเมริกา ในกรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรและพานิชการ ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องนี้ ไปขอพระราชทานคำแนะนำจากสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี

สมเด็จพระบรมราชเทวีพระราชทานงานศิลปหัตถกรรมอันงดงามวิจิตร จัดแสดงที่ศาลาไทยหลังน้อยในอาคารสตรี ได้แก่ ผ้าทรงสะพักกรองทองผ้าทรงของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี เครื่องต้นฉลองพระองค์ในพระราชพิธีโสกันต์ มีฉากผ้าปักเป็นภาพยุทธหัตถีที่ดูสมจริงและสดใสด้วยสีเส้นของเครื่องแต่งกายเหล่าทหาร ภาพปักด้วยด้ายเงินด้ายทองเป็นภาพกระบวนเรือพระราชพิธีที่สวยงามและคึกคักมีชีวิตชีวา ฉลองพระองค์ทอด้วยเส้นไหมสอดด้ายทองด้ายเงิน ประดับด้วยอัญมณีไพลินและทับทิม ฉลองพระบาทปักลาย หมอนปักและประดับด้วยดอกไม้ใบไม้ทำจากทองใบ พระมาลาของเจ้านายเล็กๆ ปักด้วยไหมทอง ต้นไม้จำลองทำจากผ้าไหม เงิน และทอง เครื่องแต่งกายข้าราชการที่ถักทออย่างงดงาม เป็นต้น ทั้งหมดนี้สร้างความตื่นเต้นประการตาแก่ผู้มาชมนิทรรศการ กระทั่งได้รับการคัดเลือกจาก Mrs. F. G. Stebbins กรรมการผู้ตัดสินให้ได้รับรางวัลรวม ๒๑ รายการ พร้อมประกาศยกย่อง เป็นครั้งแรกที่ราชสำนักฝ่ายในได้จัดของออกไปแสดงนิทรรศการระดับนานาชาติ และได้รับผลสำเร็จอย่างดียิ่ง

หลังการจัดแสดง พระองค์ได้พระราชทานสิ่งทีระลึกแก่มิสซิสปอตเตอร์ ปาลเมอร์ อธิบดีกองประชุมสตรี ผู้จัดการแสดง ณ พิพิธภัณฑ์ดังกล่าว เป็นสมุดภาพงานศิลปหัตถกรรมของคุณหญิงลิ้นจี่ บุณนาถ ด้านบนหลังสมุดภาพเป็นงานฝีพระหัตถ์ในสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ทรงเย็บปักด้วยไหมและทองคำ สมุดภาพดังกล่าวมีความงดงามวิจิตรมาก จนมิสซิสปอตเตอร์ ปาลเมอร์ มีจดหมายกราบบังคมทูลแสดงความชื่นชม มีความตอนหนึ่งว่า

*...ความนิยมพิศวงในสมุดรูปอันงามวิจิตรบรรจงนี้มีปรากฏทั่วไป แล
ความรู้ในการเย็บปักด้วยไหมแลทองคำอันน่าเอ็นดูที่บนหลังสมุด
ซึ่งทำสำเร็จไปโดยฝีพระหัตถ์นั้น ทำให้มีราคาทวียิ่งขึ้นเหลือที่จะ
ประมาณ แลเป็นที่น่าชมในสมุดนั้นด้วย...*

เป็นที่ประจักษ์ว่างานศิลปหัตถกรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานเย็บปักถักร้อยนั้น ทรงคุณค่าทั้งด้านภูมิปัญญา และงานฝีมืออันเป็นวิจิตรศิลป์ เป็นผลงานทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติที่ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าได้อุรักษ์ไว้และเผยแพร่ให้ทั่วโลกได้ร่วมชื่นชม ปัจจุบันยังคงมีการสืบสาน โดยฝีมือชาวนาไทยที่ฝึกฝนเรียนรู้ในโครงการศิลปาชีพของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

3.2 งานอนุรักษ์ศิลปะพื้นบ้าน

นอกจากนั้น การทอผ้าเพื่องานอาชีพดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็มีส่วนในการอนุรักษ์พัฒนางานศิลปทอผ้าพื้นบ้าน ของชุมชนอ่างศิลา และเขาสามมุก ในจังหวัดชลบุรี ให้คงอยู่สืบต่อมา ที่สำคัญคือ มีการพัฒนาเพิ่มลายทอผ้าแบบใหม่ทั้งงามวิจิตร รวมทั้งการทอผ้าด้วยกี่กระตุก แม้ว่าจะงานศิลป์ที่พระองค์ได้อุรักษ์พัฒนามีอยู่ไม่มาก แต่ก็สะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงพระปรีชาสามารถที่ทรงงานตามพื้นฐานศักยภาพ และกำลังพระราชทรัพย์ การที่พระองค์ทรงอนุรักษ์พัฒนางานศิลป์เพียงพอประมาณนั้น อาจจะเป็นเพราะต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากในงานด้านการศึกษา และวิทยาศาสตร์สุขภาพ เพื่อประชาชนทุกหมู่เหล่า

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเป็นราชนารีแห่งราชวงศ์จักรี ที่ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเอนกอนันต์ เพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองและมวลมนุษยชาติ จึงเป็นการสมควรยิ่งที่ในโอกาสครบ ๑๕๐ ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพ พ.ศ. ๒๕๕๕ (ค.ศ. ๒๐๑๒) ที่จะพร้อมใจร่วมกันเฉลิมพระเกียรติคุณ ให้แผ่ไพศาลในนานาอารยประเทศ ทรงเป็นบุคคลสำคัญแห่งโลกที่มีผลงานดีเด่นในด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์สุขภาพ และการอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรม

ผู้ค้นคว้าข้อมูลประกอบการเรียบเรียง

1. นางกรรกริรมย์ กังสนันท์
2. นางสาวประภาพรรณ ชื่นแขก
3. นางสาวอมลวรรณ คีรีวัฒน์
4. นางสาวสุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล
5. นางสาววิมลย์ พงศ์พินิตานนท์